

ספק מתנות עניים ומתנות כהונה

מחלוקת ראשונים בספק מתנו"ע

הר"ן (זו. די"ה ולענין הלכה) מביא בענין האיבעיות האם יש יד לפאה ולצדקה את דעת הרשב"א דסובר דאזלינן לחומרא כיון דסלקא בתיקו. וכן כתב הרמב"ן ז"ל בהלכותיו דבעיין דצדקה לא אפשיטא בהדיא וקי"ל דכל תיקו דאיסורא לחומרא (יש להעיר שאצלנו בגמ' לא גורסים תיקו, וכידוע יש חילוק אם נאמר תיקו או לא - עיין מש"כ המהרש"ל בשי"ש ב"ק פ"ב סימן ה. אמנם נאמר בסוף הסיגיה לאחר האיבעיא האחרונה "תבעי ליה". וכותב הב"ח בשם התוס' דהוי כמו תיקו. ויתכן דסובר שתבעי ליה דהוי כתיקו קאי על כל האיבעיות שם).

וכותב ע"ז הר"ן, וז"ל:

במאי דקאמר דקי"ל נמי דכל תיקו דאיסורא לחומרא ונראה שהסכים ג"כ לזה הרשב"א ז"ל. **ותמהני עליהם**, שהרי סוגיא מפורשת היא בסוף פרק הזרוע והלחיים (חולין קלד.). **ספק ממון עניים הרי הוא ספק ממון דאזלינן ביה לקולא לנתבע** מדמקשינן התם אמתניתין דגר שנתגייר והיה לו פרה נשחטת וכו'. תנן ספק ממון פטור אלמא ספיקא לקולא. ורמינהו חורי הנמלים שבתוך הקמה וכו' ואצטריך לשינויי הכא פרה בחזקת פטורא קיימא, קמה בחזקת חיוב קיימא אלמא טעמא דבחזקת חיוב קיימא הא לאו הכי ספק פטור. **ואם איתא דספק ממון עניים הו"ל ספיקא דאיסורא למה לי לשנויי הכי.**

וז"ל הגמ' בחולין (קלד.):

מתניתין. גר שנתגייר והיתה לו פרה נשחטה עד שלא נתגייר פטור. משנתגייר חיוב. ספק פטור שהמוציא מחבירו עליו הראיה. **גמ'**. כי אתא רב דימי אמר רמי ליה רשב"ל לר"י: תנן ספק פטור אלמא ספיקא לקולא. ורמינהו חורי הנמלים שבתוך הקמה הרי אלו של בעה"ב. ושלאחר הקוצרים העליונים לעניים והתחתונים של בעה"ב. **ר"מ** אומר **הכל לעניים ספק לקט לקט**. אמר ליה אל תקניטני שבלשון יחיד אני שונה אותה דתניא ריב"א אומר משום ר"מ ספק לקט לקט, ספק שכחה שכחה ספק פאה פאה. אמר לו אל תשנה אותה אלא בלשון בן תדל. והא טעמא קאמר דאמר רשב"ל מאי דכתיב **עני ורש הצדיקו - מאי והצדיקו?** אילמא בדינים והא כתיב ודל לא תהדר בריבו אלא **צדק משלך ותן לו!** אמר רבא הכא פרה בחזקת פטורה קיימא, קמה בחזקת חיובה קיימא.

הר"ן מקשה על דברי הרמב"ן והרשב"א, שלשיטתם הגמ' היתה צריכה לתרץ שבמשנה דחורי הנמלים הוי ספק לעניים משום שספק מתנו"ע כספק איסורא משא"כ בגר שנתגייר דאיירי במתנות כהונה דספק פטור דלא הוי ספיקא דאיסורא.

וא"כ יוצא שהר"ן סובר שלשיטתם ספק מתנו"ע הוי ספק איסורא משא"כ מתנו"כ. וצ"ע מאי שנא? מדוע ספק מתנו"כ לא הוי ספק איסורא? וכן צ"ב במה חולק הר"ן עליהם וסובר שגם ספק מתנו"ע הוי ספק ממון ולקולא?

ספק מתנו"ע - ספיקא דאיסורא, ספק מתנו"כ - ספיקא דממונא

הקצות (רמג סק"ד) כתב לחלק בין מתנו"כ למתנו"ע. במתנו"כ יש זכיה לקטן ובמתנו"ע אין זכיה לקטן מה"ת. וצ"ע מה החילוק? וכתב הקצות, שמתנו"ע שאני דכתיב בהו (ויקרא יט, י): "לעני ולגר תעזוב אותם". וא"כ המצוה היא לעזוב שהעניים יזכו בזה מעצמם, והזוכה צריך לזכות מחדש כי בעה"ב אינו מקנה לו יד לזכות כקטן - אינו זוכה. לעומת זה במתנו"כ לא כתוב בהם עזיבה אלא המצוה היא **לתת**, נתינה לכהונה, והו"ל ממון כהנים ממש ולכן קטן זוכה דדעת אחרת מקנה לו. ומוסיף הקצות ע"פ תוסי' בסנהדרין (סח: ד"ה קטן) שכתבו שיש היכי תמצי שלקטן יש ממון: או שירש את אביו קודם שנתגייר, ועכו"ם יורש את אביו ד"ת (קידושין ח:), אי נמי **במעשה ידיו דמלאכתו ושכר טרחו מדאורייתא**. וא"כ למרות שקטן לא זוכה אלא רק בדעת אחרת מקנה אותו, אבל תמורת עבודה - משכורת יכול קטן לזכות. ולכן, אומר הקצות, כיון שבמתנו"כ נאמר "כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם" (במדבר יח) לכן יכול קטן לזכות בהם.

דבר זה, שמתנו"כ הוי חלף עבודתם, צ"ע (שמעתי מגיסי הגר"א מישקובסקי זצ"ל). דפס' זה אינו עוסק כלל במתנו"כ, אלא לגבי מעשר הניתן ללויים וכפי שאומרת התורה "ולבני לוי נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבודתם אשר הם עובדים את עבודת אהל מועד".

ע"פ הקצות שחילק בין מתנו"ע למתנו"כ יש להסביר את הרמב"ן והרשב"א. מתנו"ע המצוה היא "תעזוב אותם" ולא נעשו מיד ממון עניים אלא צריכים לזכות בהם. א"כ בספק מתנו"ע הספק אינו בממון אם זה של בעה"ב או של העניים, שהרי אף בודאי מתנו"ע לא הוי מתנו"ע כל זמן שלא זכו העניים בהם, וא"כ הספק אינו בממון אלא האם צריך לעזבם לעניים. וממילא כיון שהספק אינו קשור לממון אלא באיסור - בדין עזיבה - לכן הוי ספק איסורא ולחומרא. משא"כ אם זה ודאי מתנו"כ הוי מיד ממון כהנים דזכו בהם, א"כ בספק מתנו"כ הספק הוא האם שייכים לבעלים או לכהנים והוי ספק בבעלות הממון ולכן הוי ספיקא דממונא ולקולא (אם זה ספק בממון הוא ספק בממון אף אם יש בזה מצות נתינה כמו כל ספק ממון ואזלינן לקולא אף דיש בזה ספק גזל).

ולכן סובר הר"ן בשיטת הרמב"ן והרשב"א שאע"פ שספק מתנו"ע הוא ספיקא דאיסורא מ"מ ספק מתנו"כ הוי ספק ממון ולקולא.

שיטת הר"ן - ספק מתנו"ע - ספיקא דממונא

הר"ן עצמו חולק על הרמב"ן והרשב"א וסובר שגם ספק מתנו"ע הוי ספיקא דממונא ולקולא. נראה דסובר שגם מתנו"ע הם מיד ממון עניים (ודלא כקצות), וזה שקטן אינו במתנו"ע הוא מפני שלא כתוב בהם "חלף עבודתם" דדוקא במתנו"כ דכתיב בהם "חלף עבודתם" קטן זוכה כמו שזוכה בדמי עצמו וכמו שהביא הקצות מתוס' בסנהדרין, משא"כ במתנו"ע דלא כתיב בהם לכן אין קטן זוכה, דהוי ממון כל העניים, ולכן גם ספק מתנו"ע הוי ספק שקשור לממון כמתנו"כ, וספק ממון לקולא.

עיון בסוגיה בחולין

יש לעיין בסוגיה בחולין. רש"י (ד"ה שספק) מסביר **שקושיית הגמ'** מקמה על פרה היא **מר"מ** שאמר שהכל לעניים שספק לקט לקט "אלמא לר"מ גבי מתנו"ע וה"ה למיתנו"כ ספיקא לחומרא, וסתם מתניתין ר"מ וקתני ספיקא לקולא".

וקשה, הרי רש"י הסביר בדברי רבנן שאומרים "ושלאחר הקוצרים העליונים לעניים", ומפרש רש"י (ד"ה העליונים): "חיטים העליונים שע"פ החור איכא למימר לקט הן שנשרו מן השבלים בשעת קצירה". א"כ רש"י מפרש שאין זה משום ודאי שלקט הן, אלא "דאיכא למימר לקט הן" הוי מדין ספק, א"כ גם לרבנן ספק לקט לקט, וא"כ מדוע פירש שהקושיה מר"מ ולא מרבנן?

ואכן תוס' (ד"ה ורמינהי) סוברים שהקושיה גם מדרבנן, וז"ל:

מרבנן נמי דלא פליגי רבנן אלא משום דסברי דתחתונים ודאי נמלים כנסום הלכך הם של בעה"ב הא אם היו ספק היו מודים דהוי לקט כמו עליונים שספק לקט לקט.

עוד הקשה רע"א (פאה פ"ד מ"א) על רש"י, מדוע הגמ' מקשה מר"מ ומכח סתם מתניתין דפרה ר"מ, הו"ל להקשות מסתם מתניתין אחרת דתנן (פאה פ"ז מ"ד): "איזוהי **עוללות** כל שאין לה לא כתף ולא נטף. אם יש לה כתף או נטף של בעה"ב, אם **ספק לעניים**". מפורש סתם משנה שספק מתנו"ע לעניים, והו"ל להקשות סתמא אסתמא?

ספק לקט כודאי לקט מדין "עני ורש הצדיקו"

ונראה, דבטעם שהגמ' מביאה "צדק משלך ותן לו" יש חלות בדין **חפצא דממון**. דממון דספק מתנו"ע נעשה זה מתנות לעניים. וכמו שבודאי לקט, נעשה ע"ז חלות של שם לקט

ה"ה **ספק לקט נעשה ג"כ ע"ז שם לקט** ושם מתנו"ע. ולכן נאמר "**ספק לקט לקט**" דהוי כודאי לקט, ולא דצריך ליתן לעניים מדין **ספק איסורא לחומרא** דזה **דין על הגברא** שכדי לצאת מספק איסור צריך להוציא ממונו לעניים, אלא דספק לקט כודאי לקט ויש ע"ז חלות שם לקט. ונפק"מ לעניין פטור מעשר, האם ספק מתנו"ע פטורים ממעשרות כדין ודאי מתנו"ע. דאם ספק לקט הוי לקט מדין ספק איסורא לחומרא אזי יהיו חייבים במעשרות מאחר דלא הוי חלות דין על החפצא אלא רק על הגברא לצאת מספק איסור לתת הספק לעניים וא"כ אין ע"ז שם מתנו"ע וחייב במעשר, אבל כיון שהדין שספק לקט כלקט ודאי מדין "עני ורש הצדיקו - צדק משלך ותן לו"י אזי יש חלות דין בחפצא שחל על הספק שם ודאי של מתנו"ע וממילא פטור ממעשר כודאי מתנו"ע. וכ"כ במפורש **תוס' יו"ט (פאה פ"ה מ"א)**, דספק לקט פטור ממעשר, וזהו משום הלכתא ד"עני ורש הצדיקו". וזהו שאומר ר"מ שהכל לעניים ש"ספק לקט לקט" - לא מדין ספק אלא מדין ודאי וחלות שם בחפצא של מתנו"ע.

לפי"ז **לא קשה שאלת הר"ן על הרמב"ן והרשב"א**. דהקשה לשיטתם על שאלת הגמ' מה קשה מספק לקט על פרה, הרי ספק לקט הוי ספק מתנו"ע - ספק איסורא ולחומרא משא"כ מתנו"כ? ולפי הנ"ל אתי שפיר. הגמ' מקשה מספק לקט לקט - דזה לא בגלל ספק איסורא ולחומרא אלא משום דהוי חלות שם לקט על הספק מדין "צדק משלך ותן לו"י, וספק לקט כודאי לקט ולכן מקשה הגמ' שזה יהיה גם בספק מתנו"כ. והר"ן שחולק עליהם סובר שאפי' משום הלכתא ד"עני ורש הצדיקו"י ג"כ לא הוי הלכות לקט ודאי על ספק לקט לפטור ממעשר. שמה שר"מ אומר ספק לקט לקט היינו רק לעניין לתנו לעניים מדין ספק איסורא לחומרא, אך הרמב"ן והרשב"א סוברים דספק לקט כודאי לקט שחל ע"ז שם מתנו"ע לפטור ממעשר.

ואתי שפיר רש"י שפירש ששאלת הגמ' לר"מ בלבד, והקשינו דהרי גם מרבנן קשה. ולנ"ל אתי שפיר דמדרבנן לא קשה. דמה שאמרו חכמים שהעליונים לעניים הוא מדין ספק איסורא לחומרא, דהרי רבנן לא אומרים ספק לקט לקט אלא שהעליונים לעניים, ושפיר הוי מדין ספק איסורא לחומרא. ולכן לא קשה על מתניתין דספק מתנו"כ, כיון דספק מתנו"כ לא הוי ספק איסורא כמו שכתב הר"ן בעצמו. וכל הקושיה היא רק לר"מ דאמר "ספק לקט לקט" דהוי ודאי לקט ולא מדין ספק איסורא לחומרא אלא מדין "עני ורש הצדיקו - צדק משלך ותן לו"י, ושפיר יש להקשות שגם במתנו"כ יהיה כן שספק חייב.

ועפי"ז **מיושבת קושית הרע"א מדוע הגמ' לא שאלה סתמא אסתמא** ממתניתין דספק עוללות לעניים. דשם לא כתוב אלא דספק לעניים, א"כ הוי מדין ספק איסורא ולחומרא וא"כ לא קשה ממתנו"כ דלא נאמר בזה ספיקא דאיסורא וכדברי הר"ן. ולכן מקשים

ממתניתין דר"מ דאמר דספק לקט דזה הוי מדין ודאי "צדק משלך ותן לו", וזה קשה מדוע בספק מתנו"כ לא אמרינן הכי.

האם למסקנת הגמ' מדמינן מתנו"כ למתנו"ע?

הטורי אבן (במילואים ר"ה יד ובהגה) מקשה דהגמ' בחולין משווה בין מתנו"כ למתנו"ע לעניין הדרשה "צדק משלך ותן לו", מדרמי אמתניתין דגר שנתגייר דמיירי במתנו"כ אמתניתין דחורי נמלים דמיירי במתנו"ע, וא"כ איך מצאנו בכמה מקומות בש"ס שספק מתנו"כ לקולא והמוציא מחבירו עליו הראיה וא"צ להביא לכהן הרי יש בזה "צדק משלך ותן לו"?

ואע"פ שבחולין הגמ' אומרת בישוב הסתירה בין קמה לפרה "פרה בחזקת פטורא קיימא, קמה בחזקת חיובא קיימא". וקשיא דיוקא אהדדי היכן דליכא לא חזקת חיוב ולא חזקת פטור - כותב ע"ז הטו"א:

ע"כ הא דקמה לאו דוקא, דמאי חזקת חיוב שייך למימר ביה. דאע"ג דשל ישראל היא מעולם אפי"ה אין כאן חזקת חיוב, דהא תבואה זו שבחורי הנמלים אפי"ל של בעה"ב הן. אטו קמה קיימי בחזקת עניים יותר משל בעה"ב? אלא ודאי סיפא לאו דוקא, אלא **כל כמה דלא קיימי בחזקת פטור כמו פרה ספיקא להחמיר**, וממילא קשה מספק מתנו"כ.

מתרץ בהגהות אמרי ברוך (שם): "ונראה לי למאי דאסיק שם בגמ' כי אתא רבין אמר קמה אקמה רמי ליה באמת לא מדמינן ספק מתנו"כ לספק מתנו"ע". דאמנם בתחילת הסוגיה הגמ' משווה ביניהם, אך למסקנה יש חילוק ביניהם.

אמנם נראה שאין זה מסקנת הגמ', אלא שהגמ' אומרת שרבין רמי ליה קמה אקמה ולא כפי שרמי רב דימי פרה אקמה, אבל לא שיש כאן מסקנה בגמ' דלאו כרבין. ועוד, שרב דימי לא אמר במפורש שלא מדמינן מתנו"כ למתנו"ע בענין "עני ורש הצדיקו". וראה רש"י (קלד: ד"ה קמה): "קמה אקמה רמי עליה מתניתא אחריתי אשכח לר"מ דפטר בקמה של גר ספק נקצרה קודם שנתגייר ספק משנתגייר, ורמייה אהא דקתני ספק לקט לקט". בגליון הש"ס מעיר לעיין **בתשובות הר"י מיגש** (סימן ז), וז"ל:

והא דאמרינן בס"פ הזרוע כי אתא רבין אמר קמה אקמה רמי ליה. מכמה שני הוי קשיא לן ולא קמנו על פירושה משום דלא אשכחן משנה ולא ברייתא דאיכא למשמע מינה לעניין קמה שספיקא לקולא כי היכי דלירמה עלה וכו'. ובימי רבינו הרב ז"ל אסתתמא לן טובא ולא איתבריר לן פירושא. מיהו לבתר כמה שני איתחזי לן **דאיכא לפירושי הכי** דכיון דקתני במתניתין גר שנתגייר והיתה

לו פרה ושחטה וכו' ואם ספק פטור, איכא למישמע מינה נמי דגר שנתגייר והיתה לו קמה וקצרה וכו' ואם ספק פטור, והיינו דכי אתא רבין אמר קמה אקמה רמא ליה, כלומר, האי דרמי ליה רשב"ל לר"י לאו קמה אפרה הוא דרמי ליה אלא קמה אקמה הוא דרמי ליה, וה"ק ליה: תנן גר שנתגייר והיה לו פרה וכו' ואם ספק פטור. וממילא שמעת דמלעניין פרה אם ספק פטור לענין קמה נמי אם ספק פטור, אלא ספק לקט לקולא.

יוצא א"כ שלפי פירוש הר"י מיגש מדמים מתנו"כ למתנו"ע.

ספק פדיון הבן

בקונטרס הספיקות (כלל ו סעיף ה) הביא מש"כ הצמח צדק (סימן קכה) שאשה שאינה יודעת אם אביה היה כהן או לוי וילדה בן בכור - פטור אבי הבן לפדותו, דבספק אם צריך לפדותו אמרינן המע"ה. ואע"ג דרובא דעלמא ישראלים ולא כהנים ולויים קי"ל **זלא אזלינן אחר הרוב בממונות** (ב"ק כז.). וכתב ע"ז קונטרס הספיקות, שמאחר שבחולין נאמר **שבמתנו"כ יש זין "עני ורש הצדיקו - צדק משלך ותן לו" אזלינן בתר רובא**. ואף שאין הולכים בממון אחר הרוב, אזלינן בתר רובא מדין "עני ורש הצדיקו", דאם כשיש חזקה חייבים לתת כ"ש כשיש רוב (דרוב וחזקה רוב עדיף).

דין נוסף מובא בשו"ת שמן המור (יו"ד סימן ה) בנידון אדם שנולד לו בן בכור ואינו יודע אם אביו הוא כהן או לוי שחייב לפדות הבן, ולא אמרינן בזה דאין הולכים בממון אחר הרוב, דהספק ביסודו הוא האם הוא כהן או לוי וזה לא ספק בממון, וכיון שמוחלט עפ"י הרוב שהוא ישראל ממילא ה"ה לענין הממון.

אמנם לכא' **יש לחלק בין שני המקרים**, דבעובדה דשו"ת שמן המור עיקר הספק היה על האב המוליד בן זה האם הוא כהן או לוי, וכיון שהוכרע מעמדו האישי ממילא גם לענין ממון (פדיון הבן) הדין כך. אבל במקרה של הצמח צדק הספק היה לגבי **אב אם היולדת**, ולגבי היולדת עצמה אין נפק"מ להלכה אם היא בת לוי, וכל הנפק"מ היא לגבי הפטור של הבן מחיוב פדיון, וא"כ עיקר השאלה בדיני ממונות ואין הולכים בממון אחר הרוב.

וראה שטמ"ק (ב"ק יא): בשם תלמידי ה"ר ישראל ז"ל: "נימא דמשום מצווה הוי"א **דהולכים בממון אחר הרוב לקיים עשה ופדיונו**". הרי שנקט שחייבים לפדות והולכים אחר הרוב משום מצות פדיון. ואלו שלא הזכירו שטמ"ק זה יתכן שסוברים שכיון ששו"ס מצוה זו קשורה בממון ממילא אין הולכים בממון אחר הרוב.